

Kazakçada Moğolca Alıntılar: Hastalık ve Organ Adları

Emin OBA*
Saurykov Yerbolat BAIYUZAKOVICH**
(Taraz)

Özet: Diller arası etkileşim sonucunda, bugün birçok dilin söz varlığında farklı dillerden alıntılanmış sözcükleri görmek mümkündür. Türkçe de tarihî seyri boyunca pek çok dille etkileşim kurmuştur. Bu etkileşim kurduğu dillerden biri de Moğolcadır. Türkçe - Moğolca dil ilişkilerinde, her iki dil de farklı dönemlerde birbirlerine pek çok sözcük kazandırmıştır. Bu çalışmada, Kuzey-Batı (Kıpçak) grubu çağdaş Türk lehçelerinden biri olan Kazakçanın söz varlığında Moğolca kökenli hastalık ve organ adına karşılık gelen sözcükler incelenmiştir. Bu sözcükler incelenirken; Orta Moğolca, Edebî Moğolca ve Çağdaş Moğolcadaki şekil ve anlamları verilmiştir. Ayrıca sözcüklerin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki şekilleri hakkında da bilgi verilmiştir. Bununla birlikte sözcüklerin kökenine dair etimolojik açıklamalara yer verilmiştir.

Anahtar sözcükler: Kazakça, Moğolca, alıntı sözcükler, söz varlığı.

* Dr., International Taraz University. Taraz/KAZAKİSTAN. eminoba@hotmail.com;
ORCID: 0000-0002-5299-8023.

** Prof. Dr., International Taraz University. Taraz/KAZAKİSTAN e_saurykov@mail.ru;
ORCID: 0000-0002-5763-0703

Received: 08.05.2025; **Accepted:** 18.06.2025; **Published:** 30.06.2025

<https://doi.org/10.46614/ijous.1695686>

Abstract: *Mongolian Loanwords in Kazakh: Illness and Organ Names*

As a result of interlingual interaction, loanwords from different languages can be seen in the vocabulary of many languages today. Turkic has also interacted with many languages throughout its history. One of the languages it has interacted with is Mongolian. In Turkic-Mongolian language relations, both languages have introduced many words to each other in different periods. In this study, words corresponding to the names of diseases and organs of Mongolian origin in the vocabulary of Kazakh, one of the modern Turkic dialects of the North-Western (Kipchak) group, have been examined. While examining these words, their forms and meanings in Middle Mongolian, Literary Mongolian and Modern Mongolian have been given. In addition, information has been given about the forms of the words in historical and modern Turkic dialects. In addition, etymological explanations regarding the origin of the words have been given.

Key words: Kazakh, Mongolian, loanwords, vocabulary.

Giriş

Kazakça, Kıpçak grubu çağdaş Türk lehçeleri arasında yer almaktadır. Söz varlığı açısından oldukça zengin bir Türk lehçesidir. Söz varlığını genellikle Türkçe kökenli sözcükler oluşturmakla beraber söz varlığında başka dillerden alıntı sözcükler de yer alır. Bu alıntı sözcükler arasında en dikkat çeken sözler Moğolca kökenli sözcüklerdir. Kazakçadaki Moğolca kökenli sözcükler daha çok, Türkçenin tarihî lehçeleri aracılığıyla Kazakçanın söz varlığına yansımıştır.

Türkçenin tarihî lehçelerindeki Moğolca sözcüklere bakıldığında; Clauson'a göre, Eski Türkçede Moğolca kökenli

sözcükler yer almamaktadır. 13. yüzyıla kadar alıntılama tek taraflı olmuştur, alıntılama Türkçeden Moğolcaya doğrudur. Eski Türkçe eserlerde Türkçe ve Moğolca için ortak sözcükler varsa da bunlar Türkçe kökenlidir veya Türkçe üzerinden alıntılanmıştır. Eğer sözcük Eski Türkçe eserlerde görülmüyorsa da Moğolca alıntı olarak kabul edilmektedir (Clauson, 1959: 177).

Şçerbak ise, Türkçe ve Moğolca dil ilişkilerini iki döneme ayırır; ‘12. yüzyıl ve öncesi ile 12.-14. yüzyıllar’. 12. yüzyıl ve öncesinde Moğolcaya ait yazılı kaynakların var olmadığını, bu döneme ait Eski Türkçe eserlerde Moğolca sözcüklerin yok denecek kadar az olduğunu belirtir. Türkçedeki Moğolca alıntılarının esas itibariyle 13. ve 14. yüzyıllara ait Eski Uygurca eserlerde görülmeye başladığından bahseder (Şçerbak, 2019: 35).

Kazakçada Moğolca kökenli alıntı sözcükler, Türkçenin tarihî lehçelerinin aracılığı dışında farklı bir yolla da gerçekleşmiştir. Bu yol, Kazakların Moğollarla yakın temas kurmalarıyla gerçekleşen alıntılardır. Bu alıntılanma bugünkü Kazak cüzleri arasında Moğol kökenli bazı cüzlerin (Calayır, Kereyit, Nayman gibi) varlığı neticesinde gerçekleşen alıntılamalardır (Poppe, 1991: 152).

Kazakçada Moğolca Alıntılar: Hastalık ve Organ Adları

Bu çalışmada, Kazakçanın söz varlığında tespit edilen Moğolca kökenli hastalık ve organ adları ele alınmıştır. Çalışma şu sözcükleri kapsamaktadır: *anķav*, *düley*, *kekil*, *kele*, *kelekey*, *ķulķana*, *maķav*, *soķır*, *şıray*, *şer*. Sözcüklerin seçilmesindeki amaç bazılarının günlük hayatta sık kullanılan sözcükler (*anķav*, *soķır* gibi) arasında yer alması ve bazı sözcüklerin de sadece sözlüklerde-diyalektlerde (*kele*, *kelekey* gibi) yer almasıdır. Bu sözcükler incelenirken, Türkçenin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki şekilleriyle birlikte Moğolcada görülen şekil ve anlamları ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Ayrıca sözcüğün kökeni ile ilgili açıklamalara da yer verilmiştir.

aṅkav “ağzı açık kalan, saf, bön” (Iskakov I, 2011: 540; Smagulov, 2013: 28), *aṅkay-* “kapanmamak, açık kalmak; şaşkınlıktan ağzı açık kalmak” (Koç, 2003: 46) ← Mog. **aṅkaḡu* “ağzı açık, kapanmayan” (Csáki, 2006: 32).

Sözcük, Edebî Moğolca: *aṅgay-* “açılmak; genişlemek”, *aṅgalcan* “ağzı açık, esneyen; açık ağızlı, ahmak ve aptal kimse” (Lessing, 2003: 70). Çağdaş Moğolca: Kalmuk *aṅga* “spalt, riss // çatlak, boşluk” *aṅga^agar* offen, klaffend // ağzı açık, şaşkın” (Ramstedt, 1935: 11) şeklindedir.

Sözcük, bugünkü çağdaş Türk lehçelerin bazılarında görülmektedir; Başkurtça *aṅkay-* “ağzı açık havaya bakarak donup kalmak”, *aṅkav* “sağır, işitme güçlüğü çeken” (Özşahin, 2017: 33), Karakalpakça *aṅkav* “şaşkın, bön, saf kişi” (Baskakov, 1958: 44), Kırgızca *aṅkoo* “safdil, saf, aptalca, basit” (Yudahin, 1998: 35), Tatarca *aṅkav* “akılsız, cahil; ahmak” (Öner, 2009: 26). Sözcükle ilgili olarak; Ramstedt ve Rasānān Moğolca kökenli olduğunu belirtmektedir (Ramstedt, 1935: 11; VEWT, 21). Csáki ise, muhtemel etimolojisinin *aṅka-* “açık olmak” fiiline *-gu* ekinin eklenmesiyle oluştuğunu belirtmektedir (2006: 32). Ayrıca bkz. (ESTY I, 157).

düley “dilsiz, sağır; yarım akıllı” (Oraltay, 1984: 69; Iskakov V, 2011: 43) ← Mog. *düley* “sağır” (Sanjeyev, 2015: 201; Şçerbak, 2019: 71).

Sözcük, Orta Moğolca: ME’de *düley* “*dülei kibe tūni* / Çağ. *sağır kıldı anı* = сделал его глухим // onu sağır kıldı” (Poppe, 1938: 147), *dülī* “taub // sağır” (Poppe, 1928: 57). Edebî Moğolca: *düley* “deaf; dull, lusterless, not transparent, clouded // sağır; donuk, şeffaf olmayan, bulanık” (Lessing, 1960: 280). Çağdaş Moğolca: Kalmuk *dülē* “taub // sağır” (Ramstedt, 1935: 105), Buryat *dülī* “глухой // sağır” (Çeremisov, 1951: 225), Halha *düliy* “глухой // sağır” (Sanjeyev, 2015: 201).

Sözcük, Türkçenin tarihî lehçelerinde; Çağatayca sözlüklerden DTO *düley* “sağır” ve LÇT’de *düleyi* “sağır” (Pavet de Courteille, 1870: 322; Şeyh Suleymân Efendi, 1298: 172), Kıpçakça eserlerden Kİ’de *tülek*¹ “kör” (Caferoğlu, 1931: 109) şeklindedir. Çağdaş Türk lehçelerinde; Kırgızca *dülöy* “sağır” (Yudahin, 1998: 316), Tuvaca *düley* “sağır” (Ölmez, 2007: 149), Yakutça *dyüläi*, *žüläi* “глухой // sağır” (Pekarskiy I, 721). *Opit Slovary Tyurskskih Nareçiy*’de *tüley* “sağır; akılsız, ahmak” (Radloff III, 1568). *Sravnitel’nyy Slovar’ Turetsko-Tatarskih Nareçiy*’de *düley* “sağır” (Budagov I, 574).

Sözcük, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerine Moğolcadan alıntılanmıştır. Kincses-Nagy, Radloff’un Sibiryâ lehçelerinde, sözcüğü Türkçede görülen *deli* “çılgın” sözcüğüyle ilişkilendirdiğinden bahsetmiştir. Bu da sözcüğün ‘sağır’dan ‘deli’ye anlamsal kayma meydana getirdiğini belirtmiştir (Kincses-Nagy, 2018: 102). Ayrıca bkz. (EDAL, 485; ESTY III, 324; VEWT, 140; 504).

kekil “perçem, kâkül” (Koç, 2003: 225; Smagulov, 2013: 116) ← Mog. *kökül* “perçem, kâkül” (Sanjeyev, 2016: 138), *kükül* “saç örgüsü (saç)” (Şçerbak, 2019: 45).

Sözcük, Edebî Moğolca: *kekül*, *kökel*, *kökül* “long hair, braid; forelock of a horse; crest of bird; flowing mane of tail of a horse // uzun saç, kâkül, saç örgüsü; at perçemi; kuş ibiği; at yelesi veya kuyruğu” (Lessing, 1960: 483). Çağdaş Moğolca: Kalmuk *kökl*, *kükl* “haarflechte, zopf, haarbüschel // örgü, saç örgüsü, saç perçemi” (Ramstedt, 1935: 245), Buryat *kükäl* “чёлка (у лошади) // (at için) perçem” (Çeremisov, 1951: 620), Halha *kököl* “чёлка (на голове у детей, лошадей) // perçem (çocukların ve atların saçlarının ön kısmı)” (Sanjeyev, 2016: 138) şeklindedir.

¹ Caferoğlu, Kİ’de görülen *tülek* “kör” sözcüğünü Moğolcada görülen *dülei* (*düley*) sözcüğüyle ilişkilendirmiştir (Caferoğlu, 1931: 109).

Sözcük, Türkçenin tarihî lehçelerinde; Kıpçakça eserlerden TZ’de *kekel* “kâkül, perçem” (Atalay, 1945: 190) şeklinde görülür. Çağdaş Türk lehçelerinde; Kırgızca *kökül* “kâkül, şakaklara sarkan küçük örgüler, perçem” (Yudahin, 1998: 499), Karakalpakça *kekil* “perçem, kâkül” (Baskakov, 1958: 308), Nogay *kekel* “saç örgüsü, perçem” (Baskakov, 1963: 158). Derleme Sözlüğü’nde *kekel*, *kekil* “alına dökülen saç, perçem” (DS VIII, 2723) şeklindedir. Sözcük, Moğolcadan Farsçaya da alıntılanmıştır; *kākul* “perçem, kâkül” (Steingass, 1892: 1007). Rusçada da *xoxol* “perçem, saç tutamı” şeklinde görülmekle birlikte sözcüğün kökenin Farsça olduğu belirtilmektedir (Vasmer IV, 272).

Sözcük, Moğolca kökenlidir. Ancak Türk dillerine, Farsça üzerinden alıntılanmıştır. Bundan dolayı sözcük, Farsça kökenli olarak bilinmektedir. Moğolca *ke* “süs, bezeme” sözcüğünden türemiştir. Bunun dışında Moğolcada, *kege(n)* “süslenmiş, donanmış; desen, model”, *kegele-* “süslemek, bezemek” gibi türemiş sözcükler de görülür (Lessing, 1960: 439; 442). Tuna sözcüğün muhtemel etimolojisini şu şekilde izah etmiştir: *ke+ke-l*, *ke+ke-gül* > *kekül*. Ayrıca sözcüğün; Moğolca *kekül* > Farsça *kākul* > Türkçe *kekül*, *kekil* şeklinde bir gelişim gösterdiğini belirtir (Tuna, 1972: 228-229). Ayrıca bkz. (Eren, 1999: 201; TMEN I, 320; VEWT, 247).

kele “dil” (Smagulov, 2013: 116) ← Mog. *kele(n)* “dil” (Sanjeyev, 2016: 115; Şçerbak, 2019: 77).

Sözcük, Orta Moğolca: MGT’de *kele(n)* “zunge, rede, vorte // dil, konuşma, kelime” (Haenisch, 1939: 97), ME’de *kelen* “язык // dil” (Poppe, 1938: 214), *kelen* “zunge // dil”, (Poppe, 1928: 69). Edebî Moğolca: *kele(n)* “language // dil” (Lessing, 1960: 447). Çağdaş Moğolca: Kalmuk *kelñ* “zunge; sprache // dil” (Ramstedt, 1935: 224), Buryat *xele(n)* “язык // dil” (Çeremisov, 1951: 625), Dagur *heli* “tongue, language // dil” (Martin, 1961: 160).

Sözcük, Türkçenin tarihî lehçelerinden Çağatayca TEH’de *kele* “söz” (Abik, 1993: 347) şeklinde, çağdaş Türk lehçelerinden Çuvaşçada ise *kala-* “demek, söylemek” (Paasonen, 1950: 57) şeklinde görülür. Moğolcadan alıntılanmış bir sözcüktür. Moğolcanın en eski kaynaklarından itibaren görülmektedir. Moğolcada sözcük *kele-* “söylemek, demek” şekli de görülmektedir (Şçerbak, 2019: 77). Sanjeyev sözcüğü, Eski Türkçede görülen *keleçü* “Oğuz lehçesinde; söz, konuşma” (Kaçalın, 2019: 243) sözcüğüyle ilişkilendirmiştir (Sanjeyev, 2016: 115). Ayrıca Moğolcadan Evenki ve Mançu dillerine de alıntılanmıştır: Evenki *kele* “sprache “dil”, Mançu *xelen* “sprachvermögen // dil yeteneği” (Doerfer, 1985: 131).

kelekey “kekeme, dili tutulmuş, konuşamayan; dilsiz, lâl; budala, sersem” (Iskakov VII, 2011: 570) ← Mog. *kelekey* (< *kele-gey*) “dilsiz, dili tutulmuş, kekeme” (Sanjeyev, 2016: 115).

Sözcük, Orta Moğolca: MGT’de *kele(n)* “zunge, rede, vorte // dil, konuşma, kelime”, *kelelegu* “sagen, sprechen // söylemek, konuşmak” (Haenisch, 1939: 97-98), ME’de *kelekey* “заика // kekeme” (Poppe, 1938: 214), *keylekey* “stumm // dilsiz, sessiz” (Poppe, 1928: 69). Edebî Moğolca: *kelekey* “dumb, mute; stammering, stuttering, tongue-tied // dilsiz, lâl; kekeleyen, dili tutkun, kekeme” (Lessing, 1960: 447). Çağdaş Moğolca: Kalmuk *kelkē* “stotternd, nicht deutlich redend; stumm // kekemelik, anlaşılır konuşamama; dilsiz, sessiz” (Ramstedt, 1935: 223), Buryat *xelxey* “косноязычный // dili tutulmuş” (Çeremisov, 1951: 626), Halha *xelgiy* “заика, косноязычный; немой // kekeme, dili tutulmuş; dilsiz” (Sanjeyev, 2016: 115).

Sözcük, Türkçenin tarihî lehçelerinde; Çağatayca sözlüklerden DTO ve LÇT’de *kelki* “kekeme; saçma sapan söz” (Pavet de Courteille, 1870: 460; Şeyh Suleymān Efendi, 1298: 254) şeklindedir. Çağdaş Türk lehçelerinde; Kırgızca *kelekey* “*tili kelekey* = dilinde kusuru olan, peltek konuşan” (Yudahin, 1998: 433), Altayca *kelekey* “kekeme” (Naskali, 1999: 104), Hakasça

kilegey “kekeme” (Baskakov, 1953: 74), Yakutça *kelegety* “kekeme” (Pekarskiy I, 1017). *Opit Slovarya Tyurskskih Nareçiy*’de *kelegety* “kekeme” (Radloff II, 1113).

Sözcük, Moğolcadan alıntılanmıştır. Çağatayca bazı sözlüklerde ve Sibirya grubu çağdaş Türk lehçelerinde görülmektedir. Kıpçak grubu çağdaş lehçelerinden ise Kazakça ve Kırgızcada tespit edilmiştir. Sözcük, Moğolca *kele(n)* “dil” + *ügei* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (Lessing, 1960: 447; ESTY V, 30). Hatta Moğolcada *kele-* “konuşmak, söylemek” sözcüğü de görülmektedir (Sanjeyev, 2016: 115; Şçerbak, 2019: 77). Ayrıca sözcük, Moğolcadan Evenki ve Mançu dillerine de alıntılanmıştır: Evenki *kelegety* “заика // kekeme”, Mançu *xele* “немой // dilsiz” (Sanjeyev, 2016: 115; Doerfer, 1985: 39). Ayrıca bkz. (Kincses-Nagy, 2018: 130; VEWT, 248).

ķulķana “bulaşıcı hastalık; ölümcül yara; boğazda çıkan derin yara, hastalık” (Isakov X, 2011: 298; Aytbayulı, 2007: 470), *ķulaķana* “bulaşıcı hastalık” (Oraltay, 1984: 180), *ķulķan* “boğazda çıkan yara” (Smagulov, 2013: 154) ← Mog. *ķulķana* (~ *yara*, ~ *ebedcin*) “bir hastalık adı; apse” < *ķuluķana* “fare, sıçan” < **ķula*+*GAnA* (Kincses-Nagy, 2018: 185), *ķulķana* < *ķulu*+*ķana* (Sanjeyev, 2018: 67).

Sözcük, Orta Moğolca: ME’de *ķulķuna* “fare” (Poppe, 1938: 309). Edebî Moğolca: *ķuluķana* “mouse, rat // fare, sıçan”, *ķuluķana ebedcin* “tuberculosis of the submaxillary glands // alt çene bezesinde görülen verem”, *ķuluķana yara* “antrax // şarbon hastalığı” (Lessing, 1960: 984). Çağdaş Moğolca: Kalmuk *ķulķ^ana yara*, *ķulķ^ana öwtşn* “krebs (krankheit) // kanser (hastalık)” (Ramstedt, 1935: 196), Buryat *ķulķana übşän* “туберкулёз подчелюстных желез // çene altı bezlerinde görülen tüberküloz” (Çeremisov, 1951: 591).

Sözcük, Türkçenin tarihî lehçelerinde; Çağatayca sözlüklerden DTO ve LÇT’de *ķulķana* “bir tür yara; insanların ve atların

ayaklarında çıkan yara” (Pavet de Courteille, 1870: 435; Şeyh Suleymān Efendi, 1298: 239) şeklindedir. Çağdaş lehçelerden, Özbekçede *kulğuna* “bir tür hastalık, cüzam” (Kincses-Nagy, 2018: 185) şeklindedir.

Sözcük, Moğolcadan alıntılanmıştır ve ilk kez Çağatayca sözlüklerde *kulğana* şekliyle ‘hastalık adı’ olarak karşımıza çıkmaktadır. Moğolcada ise sözcük *kulğana/kuluğana* şekliyle kullanıldığında ‘fare, sıçan’ anlamında kullanılır. Ancak *kulğana* sözcüğü *~yara*, *~ebedcin* gibi sözcüklerle birlikte kullanıldığında hastalık adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kincses-Nagy, Moğolcada görülen *kuluğana* “fare, sıçan” sözcüğünün; *kulu* (*kula*) “kahverengi, kula” sözcüğüne hayvan isimleri için kullanılan +*gAna* ekinin eklenmesiyle oluşmuş olabileceğini belirtmektedir (Kincses-Nagy, 2018: 185-186). Ayrıca bkz. (Poppe, 1991: 149; TMEN I, 440).

makav “dilsiz, lâl, konuşamayan; aptal, budala, hiçbir şeyden anlamayan” (Koç, 2003: 364; Oraltay, 1984: 193; Shnitnikov, 1966: 141) ← Mog. *moğadağ*, *moğadağ* (< *moğa-dağ/-dağ*) “aptal, sersem” (Csáki, 2006: 152).

Sözcük, Orta Moğolca: ME’de *moğadağ* “aptal” (Poppe, 1938: 238), *moğadağ* “aptal” (Csáki, 2006: 152). Edebî Moğolca: *moğudak* “stmupf // aptal” (Schmidt, 1835: 218), *moğu-* “to be blunt or dull; to get tired, weaken, exhaust one's strength // aptallaşmak, anlayışsız veya aptal olmak; güçsüzleşmek, yorulmak, zayıf düşmek”, *moğudağ* “a stupid man // aptal adam”, *moğuğ-a* “aptal, sersem” (Lessing, 1960: 544). Çağdaş Moğolca: Kalmuk *moxā* “stumpf // aptal” (Ramstedt, 1935: 263), Buryat *moxoo* “тупой // budala, aptal” (Çeremisov, 1951: 318).

Sözcük, Türkçenin tarihî lehçelerinde; Kıpçakça CC’de *moxdak* “aptal, küt, kör” (Grønbech, 1942: 165; Toparlı, 2007: 185). Çağdaş Türk lehçelerinde; Kırgızca *mokok* “kalın kafalı, balık beyinli; kör, küt” (Yudahin, 1998: 568), Sibir Tatarcası *moğ*,

moḳıy “küt, aptal” (Tumaşeva, 1992: 152), Çuvaşça *māḳa* “aptal” (Aşmarin VIII, 294) şeklindedir.

Sözcük, Moğolcadan alıntılanmıştır. İlk kez CC’de görülmüştür ve orada da sözcüğün Moğolcadan alıntılanmış olduğu belirtilmiştir (Grønbech, 1942: 165). Ancak, Doerfer sözcüğün Farsça olabileceği üzerinde durmaktadır (TMEN I, 376). Räsänen, sözcüğün Moğolcadan alıntılandığını belirtmekle birlikte, çağdaş lehçelerdeki kullanımları hakkında bilgi vermiştir (VEWT, 340). Kazakçada görülen şekil (*maḳav*) ise, daha çok edebî Moğolca (*moḳuḡ*) ve çağdaş Moğolcadaki (*moxā*, *moxoo*) şekillerine benzemektedir. Csáki ise, sözcüğün Moğolca *moḳu*-“donuklaşmak” sözcüğünden türemiş olduğunu belirtmektedir (Csáki, 2006: 153). Ayrıca sözcük, Evenki ve Mançu dillerine de alıntılanmıştır; Evenki *moko* “aptal; kör, küt”, Mançu *moktu* “aptal; kör, küt” (Sanjeyev, 2016: 174). Ayrıca bkz. (Əxmətyanov, 2001: 145).

soḳur “kör, âmâ; cahil, nadan” (Koç, 2003: 485; Smagulov, 2013: 223; Oraltay, 1984: 243) ← Mog. *soḳur* “kör” (< *soḳu-r*) (Sanjeyev, 2018: 125).

Sözcük, Orta Moğolca: MGT’de *soḳor* “blind // kör” (Haenisch, 1939: 135), ME’de *soḳur* “слепой // kör” (Pope, 1938: 446), *sukur* “blind // kör” (Kara, 1990: 325). Edebî Moğolca: *soxor* “blind // kör” (Lessing, 1960: 730). Çağdaş Moğolca: Kalmuk *sox^{or}* “blind // kör” (Ramstedt, 1935: 329), Buryat *hoxor* “слепой, с очень плохим зрением // kör, görme yeteneği çok zayıf olan” (Çeremisov, 1951: 658), Dagur *sohor* “blind // kör” (Martin, 1961: 211), Ordos *soxor* “aveugle // kör” (Mostaert, 1968: 581).

Sözcük, Türkçenin tarihî lehçelerinde; Harezmi Türkçesinde *soḳur* kör” (Ünlü, 2012: 527), Kıpçakça eserlerden CC, İH ve TZ’de *soḳur* “kör, tek gözlü, şaşı” (Grønbech, 1942: 222; İzbudak, 1936: 43; Atalay, 1945: 240; Toparlı, 2007: 239), Çağatayca sözlüklerden DTO ve LÇT’de *soḳur* “kör” (Pavet de Courteille,

1870: 358; Şeyh Suleymân Efendi, 1298: 191). Tarama Sözlüğü'nde *sokur* “tek gözlü” (TS V, 3504) şeklinde görülür. Çağdaş Türk lehçelerinde; Kırgızca *sokur* “kör” (Yudahin, 1998: 658), Karakalpakça *sokur* “kör, görmeyen” (Baskakov, 1958: 581), Nogayca *sokur* “kör” (Baskakov, 1963: 302), Altayca *sokor* “kör” (Naskali, 1999: 155), Başkurtça *hukır* “kör, âmâ” (Özşahin, 2017: 217), Tatarca *sukır* “göremeyen, kör, âmâ” (Öner, 2009: 245), Tuvaca *sogur* “kör” (Ölmez, 2007: 251). *Opit Slovary Tyurskskih Nareçiy*'de *sokur* “kör” (Radloff IV, 521). Derleme Sözlüğü'nde *sokur* “kör” (DS X, 3660) şeklindedir.

Sözcük, Moğolcadan alıntılanmıştır. Orta Türkçe metinlerinde ve bugünkü çağdaş lehçelerin birçoğunda görülmektedir. Orta Türkçe döneminden itibaren, Eski Türkçede görülen *kör* sözcüğünün eş anlamlısı haline gelmiştir. Sözcük, Moğolcada en eski kaynaklardan itibaren görülmektedir. Sözcüğün **soku-*, *sokuy-* “kör olmak” fiiline *-r* ekinin eklenmesiyle oluştuğu belirtilmektedir (ESTY VII, 297; Sanjeyev, 2018: 128). Bununla birlikte Moğolcadan Evenki diline de alıntılanmıştır: *sokor* “слепой // kör” (Doerfer, 1985: 128; Sanjeyev, 2018: 128). Ayrıca bkz. (Csáki, 2006: 181; EDAL, 1331; Kincses-Nagy, 2018: 194; Schönig, 2000: 169; Şçerbak, 2019: 88; Rybatzki, 2006: 680; Tuna, 1976: 305; VEWT, 426).

şiray “insanın görünüşü, yüz hatları” (Oraltay, 1984: 320; Shnitnikov, 1966: 237; Smagulov, 2013: 284) ← Mog. *çiray* “yüz, görünüş” (Sanjeyev, 2015: 147).

Sözcük, Orta Moğolca: MGT'de *cirai* “farbe, aussehen, miene // renk, görünüm, ifade” (Haenisch, 1939: 28), ME'de *çiray* “*çiray hümeri bolba* = onun yüzü asıktı” (Poppe, 1938: 135). Edebî Moğolca: *çiray* “face // yüz” (Lessing, 1960: 191). Çağdaş Moğolca: Kalmuk *çirä* “gesicht (des menschen) // yüz (insan için)” (Ramstedt, 1935: 441), Buryat *şaray* “лицо, физиономия, облик // yüz, dış görünüm, görünüş” (Çeremisov, 1951: 691), Dagur *şari* “face // yüz” (Martin, 1961: 214), Ordos *çarä* “visage, figure, mine,

teint du visage, apparence // yüz, şekil, ten rengi, yüz rengi, görünüm” (Mostaert, 1968: 695).

Sözcük, Türkçenin tarihî lehçelerinde; Kıpçakça eserlerden CC’de *çıray* “çehre, yüz” (Grønbech, 1942: 79; Toparlı, 2007: 51), Çağatayca eserlerden ŞT’de *çıray* “çehre, yüz” (Ölmez, 1996: 361), TEH’de *çirāy* “yüz, çehre, şekil” (Abik, 1993: 145) şeklindedir. Çağdaş Türk lehçelerinde; Kırgızca *çıray* “yüzün çizgileri, yüzün güzelliği, suret” (Yudahin, 1998: 271), Karakalpakça *çıray* “yüz hatları” (Baskakov, 1958: 750), Nogayca *şıray* “görünüm, dış görünüş, yüz ifadesi” (Baskakov, 1963: 423), Altayca *çıray* “yüz çizgileri, yüzün güzelliği; yüz, çehre, sima” (Naskali, 1999: 74), Başkurtça *sıray* “yüz, sima; insanın ruh halinin yüzüne yansıması” (Özşahin, 2017: 523), Tuvaca *şıray* “yüz, çehre, sima görünüş” (Ölmez, 2007: 263). *Opit Slovarya Tyurskskih Nareçiy*’de *çıray* “yüz hatları; görünüş” (Radloff III, 2123). Derleme Sözlüğü’nde *çıray* “beniz” (DS III, 1186) şeklindedir.

Sözcük, Moğolcadan alıntılanmıştır. Orta Türkçe dönemi eserlerinde ve bugünkü çağdaş lehçelerin birçoğunda görülmektedir. DTS’de *çıray* sözcüğüne benzer bir kullanım görülmektedir: *öñlük çırağ* “лицо // yüz” şeklinde görülür (DTS, 387). Bu sözcüğün *çıray* sözcüğüyle ilişkisi üzerinde durulmaktadır (Sanjeyev, 2015: 147). Ayrıca sözcük, Moğolcadan Mançu diline de alıntılanmıştır: *çira* “лицо, облик // yüz, görünüm” (Doerfer, 1985: 137; Sanjeyev, 2015: 147). Ayrıca bkz. (Csáki, 2006: 80; Schönig, 2000: 81).

şer “kronik hastalık, uzun süreli hastalık; dert, keder, kaygı, üzüntü; depresif durum, melankoli” (Shnitnikov, 1966: 233; Smagulov, 2013: 276; Iskakov XV, 2011: 340) ← Mog. *çer* “hastalık, mukus” (Sanjeyev, 2015: 139).

Sözcük, Orta Moğolca: ME’de *çer* “Çağ. *irin* = гной // irin” (Poppe, 1938: 132). Edebî Moğolca: *çer* “phlegm, sputum, mucus // balgam, salya, sümük” (Lessing, 1960: 172). Çağdaş Moğolca:

Buryat *çer* “подкожная опухоль // deri altı tümörü” (Çeremisov, 1951: 417), Kalmuk *tser* “schleim in der gurgel, speichel; kränklicher zustand // boğazda mukus, tükürük; patolojik durum” (Ramstedt, 1935: 427).

Sözcük, Türkçenin tarihî lehçelerinden Kıpçakça CC’de *çerli* “zayıf, cılız” (Grønbech, 1942: 74; Toparlı, 2007: 48), çağdaş Türk lehçelerinden Başkurtçada *sir* “hastalık, vücutta meydana gelen bir maraz” (Özşahin, 2017: 529), Tatarcada *çir* “hastalık, vücutta meydana gelen bir maraz” (Öner, 2009: 67), Karakalpakçada *şer* “üzüntü, kaygı” (Baskakov, 1958: 734) şeklindedir.

Sözcük, Moğolcadan alıntılanmıştır. İlk kez CC’de tanıklanmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinin bazılarında görülmektedir. Buryatçada görülen ‘tümör, ur’ anlamı, Kazakçada görülen *şor* “tümör, ur, şişkinlik” anlamıyla örtüşmektedir (Koç, 2003: 643). Ancak Kazakçadaki *şor* sözcüğü Eski Türkçede görülen *çor* “hastalık” sözcüğünden gelmektedir (Clauson, 1972: 428; Kaçalın, 2019: 157). Sanjeyev ise, Moğolca görülen *çer* sözcüğünü, Eski Türkçede görülen *çer*² “(мед., эвфем.) запор // (tıp, efemizm terimi) kabızlık” (DTS, 144) sözcüğüyle ilişkilendirmektedir (Sanjeyev, 2015: 139). Ayrıca bkz. (Csáki, 2006: 84; VEWT, 105).

Sonuç

Kazakça söz varlığı açısından zengin bir çağdaş Türk lehçesidir. Söz varlığında Türkçe sözcüklerden başka farklı dillerden de alıntı sözcükler mevcuttur. Bu alıntı sözcüklerden biri de Moğolca kökenli sözcüklerdir. Moğolca kökenli sözcükler Kazakçada gündelik hayatta pek çok alanda kullanılmakla birlikte, sözcükler Kazakçanın fonetik yapısına göre şekil almıştır: Mog. *çer* > Kzk. *şer*; Mog. *çiray* > Kzk. *şiray* gibi. Moğolca alıntı sözcükler, Kazakçanın söz varlığına genellikle tarihî Türk lehçeleri aracılığıyla aktarılmıştır: Mog. *soğur* > Harezmi, Kıpçak, Çağatay

² DLT’de *çer* “vücudun ağırlığını ifade eden bir kelime” şeklindedir (Kaçalın, 2019: 146).

sokur > Kzk. *soqır*; Mog. *çıray* > Kıpçak, Çağatay *çıray* > Kzk. *şıray* gibi. Bazı sözcükler ise, Moğolcadan direkt alıntılanmıştır: Mog. *kelegey* > Kzk. *kelegey*; Mog. *moxoo*, *moxā* > Kzk. *mağav* gibi.

Kısaltmalar

- CC: *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindexzu Codex Cumanicus* → Grønbech 1942.
DS: *Türkiye’de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü* → 2009.
DTO: *Dictionnaire Turk-Oriental* → Pavet de Corturteille 1870.
DTS: *Drevnetyurskiy slovar* → Nadelyayev 1969.
EDAL: *An Etimological Dictionary of Altaic Languages* → Starostin 2003.
ESTY: *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov* → Sevortyan 1974-2003.
İH: *El - İdrak Haşiyesi* → İzbudak 1936.
Kİ: *Kitābu’l-İdrāk li Lisāni’l-Etrāk* → Caferoğlu 1931.
Kzk: Kazakça.
LÇT: *Şeyh Süleymān Efendi, Lugat-i Çağatay ve Türki-yi Osmani* → Şeyh Süleymān Efendi 1298.
ME: *Mongolskiy Slovar’, Mukaddimat al-Adab I-II* → Poppe 1938.
MGT: *Wörterbuch zu Monghol un Nuica Tobca’an (Yüanch’ao psi-hi) geheime Geshichte der Mogolen* → Haenisch 1939.
Mog.: Moğolca
ŞT: *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü)* → Ölmez 1996.
TMEN: *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen Band I-IV* → Doerfer 1963-1975.
VEWT: *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen* → Räsänen 1969.
TEH: *Ali Şîr Nevâyî’nin Risâleleri Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Târîh-i Mülûk-i Acem, Münşeât: Metin-Gramatikal-İndeks-Sözlük* → Abik 1993.
TS: *XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan*

Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü → 1963-1977.
TZ: *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugat'it-Türkiye* → Atalay 1945.

Kaynaklar

- Abik, A. D. (1993). *Ali Şîr Nevâyî'nin Risâleleri Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ, Târîh-i Mülûk-i Acem, Münşeat: Metin-Gramatikal-İndeks-Sözlük*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi. Doktora Tezi.
- Aşmarin, N. I. (1997). *Slovar' Çuvaşskogo Yazıka VII-VIII*. Çeboksarı.
- Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugat'it-Türkiye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aytbayulı, Ö. (2007). *Diyalektologiyalık Sözdik*. Almatı: Arıs Baspası.
- Əxmətyanov, R. (2001). *Tatar Telenen Kıskaç Tarixi-Etimologik Süzlege*. Kazan: Tatarstan Kitap Nəşriyatı.
- Baskakov, N. (1953). *Hakassko-Russkiy Slovar'*. Moskva.
- Baskakov, N. (1958). *Karakalpakça-Rusça Sözlük*. Moskva.
- Baskakov, N. (1963). *Nogaysko-Russkiy Slovar'*. Moskva.
- Budagov, L. (1869-1871). *Sravnitel'nyy Slovar' Turetsko-Tatarski' Nareçiy I-II*. Sanktpeterburg.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abû-Hayyân Kitab al-İdrak li-lisan al-Atrak*. İstanbul: Evkaf.
- Clauson, Sir G. (1959). "The earliest Turkish Loan Words in Mongolian". *Central Asiatic Journal* 4/3, 174-187.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Csáki, E. (2006). *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Çeremisov, K. M. (1951). *Buryatsko-Russkiy Slovar'*. Moskva.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

- Doerfer, G. (1985). *Mongolo-Tungusica*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro.
- Grønbech, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch, türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Kopenhagen.
- Haenisch, E. (1939). *Wörterbuch zu Monghol un Nuica Tobca'an (Yüanch'ao psi-hi) geheime Geshichte der Mogolen*. Leipzig: Otto Harrassowitz.
- Iskakov, A. (2011). *Kazak Edebi Tiliniñ Sözdigi I-XV*. Almatı: Tiltanım.
- İzbudak, V. (1936). *El - İdrak Haşiyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaçalin, S. M. (2019). *Mahmûd el-Kâşgarî. Dîvânu Lugât'it-Türk*. (Yayına Hazırlayan: Mehmet Ölmez). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Kara, G. (1990). "Zhiyuan Yiyu. Index alphabétique des mots Mongols". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 44(3), 279-344.
- Kincses-Nagy, É. (2018). *Mongolic Copies in Chaghatay*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Koç, K., Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Kowalewski, J. E. (1844-1849). *Dictionnaire Mongol-Russe-Français*. Kasan: Imprimerie de L'université.
- Lessing, F. D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Lessing, Ferdinand D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük I-II*, (Çev. G. Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Martin, S. E. (1961). *Dagur Mongolian (Grammar, Texts and Lection)*. Bloomington: Indiana University Publications.
- Mostaert, A. (1968). *Dictionnaire Ordos*. New York-London: Johnson Reprint Corporation.

- Nadelyayev, V. M., D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- Naskali, E. G., Muvaffak Duranlı. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oba, E. (2020). *Kazakçanın Tarihi Türk Lehçelerine Göre Söz Varlığı*. IQ Kültür-Sanat Yayınları.
- Oraltay, H., Nuri Yüce, Saadet Pınar. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları.
- Ölmez, M. (2007). *Tuwinischer Wortschatz -mit alttürkischen und mongolischen Parallelen-(Tuvacanın Sözvalığı -Eski Türkçe Moğolca Denklikleriyle-)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Ölmez, Z. (1996). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Öner, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pavet de Corturteille, M. (1870). *Dictionnaire Turk-Oriental*. Paris: Imprimé Par Ordre de L'empereur a L'imprimerie Impériale.
- Paasonen, H. (1950). *Çuvaş Sözlüğü*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Pekarskiy, E. K. (1959). *Slovar' Yakutskogo Yazıka II*. Akademiya Nauk SSSR.
- Poppe, N. N. (1927). *Das mongolische Sprachmaterial einer Leidener Handschrift*. Akademiya Nauk SSSR.
- Poppe, N. N. (1938). *Mongolskiy Slovar', Mukaddimat al-Adab I-II*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR.
- Poppe, N. N. (1991). "Mongolian loanwords in Kazakh". In *Varia Eurasistica. Festschrift für Professor András Róna-Tas* (149-152). Szeged: Attila József University.
- Radloff, W. (1893-1911). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte I-IV*. Sanktpeterburg: Imperatorskoy Akademiya Nauk.

- Ramstedt, G. J. (1935). *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Rybatzki, V. (2006). *Die Personenennamen und Titel der mittelmongolischen Dokumente, Eine lexikalische Untersuchung*. Helsinki: Publications of the Institute for Asian and African Studies 8.
- Sanjeyev, G. D., M. N. Orlovskaya, Z. V. Şevernina. (2015-2018). *Etimologičeskiy Slovar' Mongolskiĭ Yazıkov I-III*. Moskva: Rossiskaya Akademiya Nauk.
- Schmidt, I. J. (1835). *Mongolisch-Deutsch-Russisches Wörterbuch*. Petersburg-Leipzig.
- Schönig, C. (2000). *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Sevortyan, Y. V. (1974-2003). *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR.
- Shnitnikov, B. (1966). *Kazakh-English Dictionary*. London: Mouton & Co.
- Smagulov, A. (2013). *Kazak Esimderi (Entsiklopediyalık-Anıktamalık)*. Almatı: Atamura.
- Starostin, S., A. V. Dybo, O. A. Mudrak (2003). *An Etimological Dictionary of Altaic Languages*. Leiden-Boston: Brill.
- Steingass, Francis J. (1892). *Comprehensive Persian-English Dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*. London.
- Şçerbak, A. M. (2019). *Eski Dönem Türk-Moğol Dil İlişkileri (8.-14. Yüzyıllar)*. (Çev.: R. Alimov). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şeyh Süleymān Efendi. (1298). *Lugat-i Çağatay ve Türki-yi Osmani*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları c. 13 (2003 baskısı).
- Toparlı, R., Hanifi Vural, Recep Karaatlı. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Tumaşeva, D. G. (1992). *Slovar' Diyalektov Sibirskih Tatar*. Kazan: İzdatelstvo Kazanskogo Universiteta.
- Tuna, Osman N. (1972). "Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler". *Türkiyat Mecmuası*, 17, 209-250.
- Tuna, Osman N. (1976). "Osmanlıcada Moğolca Kelimeler". *Türkiyat Mecmuası*, 18, 281-314.
- Türkiye'de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü*. (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Vasmer, M. (1986-1987). *Etimologičeskiy Slovar' Russkogo Yazıka I-IV*. Moskva: Progress.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*. (Çev. A. Taymas) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*. (1963-1977). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.